ئەستیاگ دوا پادشای مادەکان زوحاکی ماربەشانی نەورۆز نییە... ڕەسوڵ بێسکێنی

تیبینی:
ئەم بابەتە بۆ دووبارە بڵاودەکەینەوە لەسەر داوای نووسەر.

لێرە دەمانەوێ لەبارەی جێژنی نەورۆزەوە بدوێین، بەداخەوە هەموو ساڵێك لەگەڵ نزیك بوونەوەی جێژنی نەورۆز هەندێك لە نووسەرانی هاوزمانی خۆمان، بەتایبەت وتاربێژ و بانگخوازە ئیسلامیەکان پێچەوانەی پێوست لە جێژنی نەورۆز دەدوێن و نەورۆز لەگەلی کورد دەستێننەوە و دەیدەن بەگەلانی نەیار و دژ بەکورد، بەشێوەیەك هەست و سۆزی کورد دەجوڵێنن، گوایە نەورۆز جێژنی مەجوسانە، دژی دینە و یادکردنەوەی ئاگرپەستیە و پێویست ناکا کورد ئەو یادە بکاتەوە.
جێژنی نەورۆز جێژنێکی کۆنی کوردە و دەگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە چوار هەزار ساڵ لەمەوبەر، سەرەڕای ڕاستەقینەیی لە هەندێك بابەتدا تێکەڵ بە ئەفسانەیی کۆن بووە، لێرە دەرفەتی زۆرمان نیە، بۆیە خۆمان لەساغکردنەوەی ڕیشەی نەورۆز دەبوێرین، ئێستا قسە لەسەر ئەوە دەکەین، هەندێك لە وتاربێژ و بانگخوازەکان لەڕووی تێنەگەیشتن و بەدحاڵی بوونەوە، ئاستیاگ دوا پاشای مادەکان و زوحاك پاشای ماربەشانی ئەفسانەی نەورۆز بەیەك دەچووێنن، ئەوانەی بەسەرهاتی ئەفسانەیی کاوە و زوحاك نزیك دەکەنەوە بۆ کۆتایی دەسەڵاتی مادەکان، دەنگۆی ئەوە بڵاودەکەنەوە گوایە ئاستیاگ دوا پاشای مادەکان، زوحاك یان (ئەژدەهاك)ی ماربەشان بووە، هەروەها وا باسی (زوحاك و فەرەیدون و کاوە) دەکەن، کە فیردەوسی وەك ناسیونالیستێکی فارسی لە شانامەدا شانازی بەسەرکەوتنی کۆڕش بەسەر دوا پادشای ماد ئاستیاگ ی کورد دا دەکەن، دەڵێن لە ڕووداوی کاوە و زوحاك، دەبێ کورد پرسە بگێڕێت، نەك جێژن بکات، چونکە لەو ڕۆژەدا ئاستیاگ دوا پادشای ماد، لەلایەن کۆڕشی فارسیەوە کودەتای بەسەردا کراوە و کۆتایی بە دەسەڵاتی کورد هێنراوە، بۆ چیرۆکی (کاوە و زوحاك)یش دەڵێن: ئاستیاگ دوا پادشای ماد دەبێتە ئەژدەهاك و بەردەبێتە گیانی خەڵك، بۆیە کاوەی ئەفسانەیی دەکەنە کۆڕشی فارسی مێژوویی و ئاستیاگ ی دوا پادشای ماد دەکوژێت، ئیتر زوحاك= ئەژدەهاك بە ئاستیاگ چوێنن و کاوە بە کۆڕش پێناسە دەکەن، بەم بیانووە چیرۆکی ئەفسانەیی سەرکەوتنی کاوە بەسەر زوحاکدا، دەکەنە

ڕووداوی مێژوویی سەرکەوتنی کۆڕش بەسەر ئاستیاگ دا، ئینجا لێرەوە بۆ گەمارۆدانی جێژنی نەورۆز، لە چوارچێوەی چیرۆکی (کاوە و زوحاك)دا، ژەهری مەبەستەکەیان دەڕێژن، کە بریتیە لەوەی نەورۆز یادی سەرکەوتنی کۆرش بەسەر ئاستیاگ پادشای ماد، سەرکەوتنی هەخامەنشیەکانە بەسەر ماددا، واتە سەرکەوتنی فارس بەسەر کورد دا، لێرەوە دەگەنە مەبەستە سەرەکیەکەیان و هەستی نەتەوەیی کورد دەجووڕێنن، کە نەورۆز جێژنی فارسە و بۆ کورد لاسایی کردنەوەی فارسە، دەبوایە بۆ کورد پرسە بوایە نەك جێژن، چونکە باسی شکستی کورد و ڕووخانی ئاستیاگ دوا پادشای ماد و دەوڵەتی مادە، ئەمەش چەواشەکاری و هەڵگێڕانەوەی ڕاستیەکانە.
ئەم بنەما هەڵەیەی هەندێ نووسەر بەتایبەت بانگخوازە ئیسلامیەکان، کە بەلای ئەوانەوە جێژنی ئاگرپەرست و کافرەکانە، دەیکەنە بناغەی وتەکانیان بۆ پێناسەکردنی ئاژدەهاك بە ئاستیاگ، ئەمە یەکێکە لەو بیروڕا هەڵە و بێ بناغانەی زۆر لەڕاستیەوە دوورە، بەداخەوە ئەم قسە بێ بناغەیە بەسەر ڕۆشنبیری کوردیشدا زاڵ بووە، بەبێ بوونی هیچ بەڵگەیەك، جگەلە لێکچونێکی ڕواڵەتی ناوی ئاژدەهاك و ئاستیاگ، زۆر جاریش بۆ زیاتر لەیەکتر نزیك کردنەوەی ناوی ئاستیاگ دەکەن بە (ئاستیاك). ئەمەش تەنیا ڕواڵەتێکی فریودەرە و خۆشیان باش دەزانن، بۆچوونێکی بێ بناغەیە، بەڵام لە شێوەی گوتنی فێڵ دەکەن و بۆ لێك نزیك کردنەوە و لێکچواندنی ناوەکان ئاژدەهاك بەشێوەی ئاژدیهاك بەکاردێنن، هەروەها ئاستیاگ بەشێوەی ئاستیاك بەکاردێنن، بۆ ئەوەی ناوەکە لەیەکدی بچێت.
ئەگەرچی لەوانەیە هەندێکیان تەنیا قوربانی ئەو بۆچوونە بن، بەڵام لەجیاتی ئەوەی ڕاقە و شیکردنەوە و بەدواداچوونی وردی بۆ بکەن، قسەی بێ بەڵگە و بێ بنەما دروست دەکەن، بۆ زیاتر چەسپاندنی بۆچوونە هەڵەکەیان، لەبەرنامەیەکدا کەسایەتیەکی بەرزی ئیسلامی دەیوت: کورد نابێ یادی جێژنی نەورۆز بکاتەوە، لەبەر ئەوەی جێژنی مەجوسەکانە و بۆ کوردی موسڵمان دروست نیە، یادی ئەو جێژنە بکاتەوە.
لە نووسینی ئەم بابەتەدا دەمانەوێ بەبەڵگەی مێژوویی ئەم هەڵەیە ڕاست بکەینەوە، بەهیوای ئەوەی هەموو ئەوانەی ئەم بۆچوونەیان بەهەڵە وەرگرتووە، یاخود بەئەنقەست و بۆ شێواندنی بابەتەکە ئەمە دەوروژێنن، واز لەم بیرکردنەوە هەڵانەیان بێنن، ئەگەرچی لەڕووی زمانەوانیشەوە ئەم دوو ناوە لەیەکتر جیاوازن، بەڵام ئێمە لێرە خۆمان لەلایەنی زمانەوانی دەبوێرین و تەنیا گرنگی بەلایەنی مێژوویی دەدەین، دەمانەوێ لەڕووی مێژوویەوە ساغی بکەینەوە، ئاستیاگ دوا پاشای ماد، زوحاك یان ئاژدەهاك ی دێوەزمەی نەورۆز نیە، بەڵکو

ئاستیاگ دوا پادشای مادەکان، کەسایەتیەکی هێمن و ئاشتیخواز و لایەنگیری هەژاران بووە، بۆ ئەوەی ئەمە ڕوون بکەینەوە، دروست بوونی دەوڵەتی ماد و ڕۆژگاری فەرمانڕەوایان دەبێ بزانین تا شکستی ئاستیاگ و لەناوچوونی ئیمپراتۆری ماد، لاپەڕەکانی مێژوو هەڵدەدەینەوە و قسەی ئەو نووسەر و مێژوونووسانە وەربگرین، شارەزای مێژووی مادەکان و لەنزیکترین سەردەمی ئەواندا ژیاون و ڕووداوەکانیان بەدروستی تۆمار کردووە.

بەسەرهاتی ڕۆژگاری ماد لە ژێر دەسەڵاتداریەتی ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشیەکاندا لە نووسراوە لە سێ زمانیەکانی (پارسی کۆن، عێلامی، بابلی) هەندێ پاشایان و هەروەها نووسراوەی گەورەی داریوشی یەکەم، لە ڕووکاری بێستون ئاوێنەی یەکترن…، ئەم بەڵگە و سەرچاوانە لەبەرئەوەی لەسەردەمی ڕووداوەکانی ماددا نووسراون نرخدارن، بەڵام سەرچاوەکانی دەستەی دووەم زۆربەیان بە زمان گێڕدراونەتەوە و بەدەمی بڵاوبوونەتەوە لەبەر ئەمە ئەوانە جێگای باوەڕنین و نرخیان کەم ترە، بایەخی ئەمانە لەلایەك بەستراوە بەواقیعی باسەکەوە و لەلایەکی تریش بەویژدان و ئەمانەت پەروەری ئەو کەسەی باسەکە دەگێڕێتەوە، ئەمانە دەکرێن بەچەن بەشێکەوە، نووسەرە کۆنەکانی یۆنان دەکەونە ڕێزی یەکەم لە چوارچێوەی کۆمەڵی دوایدا.

یۆنانیەکان لەسەردەمی شەڕی یۆنان و ئێرانیەکاندا لەسەدەی پێنجەمی پێش زایندا ئاشنایەتیەکی باشیان لەگەڵ مێژووی ڕۆژهەڵات پەیداکرد، لەو شەڕانەدا لەشکری مادەکانیش بەشدار بوون، یۆنانیەکان بیریان لە دامەزراندنی دەوڵەتێکی گەورەی هاوڕێی خۆیان دەکردەوە، بۆ پەروا پەنایان دەبردە بەر ڕۆژگاری کۆن و سەردەمی هەخامەنشیەکان بەسەر چۆنێتی مێژووی ماد و ئاشووریەکان دا تێدەپەڕین.

هێشتا نەوەی زۆر لە نێوان بنەماڵە بەرزەکانی ماد دا هەبوو، بەشداری ژیانی سیاسی وڵات بوون و زۆربەیان لە ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشییەکاندا جێگا و مەقامی بەرزیان بەدەستەوە بوو، هەروەها گەلێك لەمانە لەگەڵ یۆنانییەکاندا پەیوەندیان هەبوو، لەبەر ئەوە دەبێ بڵێین لەو کاتەدا بەڵگە و سەرچاوەی ڕەسمی دەوڵەتی ماد لەلایەن دەرباری هەندێ پادشاهانەوە ئاگاداری دەکرا، لەم ڕێگایەوە لەگەڵ یۆنانیەکانیش پەیوەندییان هەبوو.

داخەکەم یۆنانییەکان دەستیان بەسەرچاوەکانی دەرباری سەڵتەنەتی هەخامەنشیەکان نەدەگەیشت و دیسانەوە لە کاتێکدا ئەسکەندەر لەسێیەکی دوای سەدەی چوارەمی پێش زایین، ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشیەکانی تێکدا و داگیری کرد هەموو ئەو نووسراوانەی دەرباری شاهی لەناوچوون.

لەبارەی سەڵتەنەت و کیشوەری مادەوە چەند زانیارییەکی تاکە تاکە لە نووسینەکانی نووسەرە یۆنانییەکانی سەدەی پێنجەمی پێش زایین هەن. وەکو هکاتی میلتی و هارون لامپساکی و دیونیس میلتی، کە لەبارەی داریۆشی یەکەم نووسیویانە، هەروەها کسانت لیدیائی نووسەری (مێژووی لیدیا) لەناوەڕاستی سەدەی پێنجەم ژیاون، ئەمانە دەربارەی مادەکان شتیان وتووە، هلانیك نووسەر و مێژوونووس دروست بوونی ماد دەبەستێ بەنووسراوی قارەمانانی ئەفسانەکانی یۆنانەوە، بەڵام لەبارەی ڕێکخستنی تەواوی مێژووی مادەوە یەکەمجار مێژوونووسی گەورەی یۆنان و دامەزرێنەری زانیاری مێژوو (هیرۆدۆت هالیکارناسی) لە نیوەی دووەمی سەدەی پێش زایندا هەوڵ و کۆششێکی زۆری داوە. لەساڵی 447ی پێش زایین چووە بۆ ئاتن و دواتر سەری لە سەرزەمینی ماد و پارس داوە و چەند نووسینێکی لەبارەی مێژووی نەریت و ڕەوشت و هەستان و دانیشتنی ئەو کیشوەرانە نووسیوە و بۆ ئەوەی مێژووەکەی تەواو بکات زۆر تێکۆشاوە.

هەرچەندە سوودی لە نووسینی نووسەرەکانی پێش خۆی وەك: هکاتە و هلانیك و دیونیسدا وەرگرتووە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی پشتی بە لێکۆڵینەوە و پرسیارکردن و وتەی سەرزاری خەڵك بەستووە، بۆ نموونە لەبارەی مێژووی مادەوە سوودی لە قسەی خانەدانەکان وەرگرتووە، بەتایبەتی (زوپیر). ڕەنگە سوودی لەوتەی یەکێ لە نەوەی هارپاك وەرگرتبێ، ناوبراو یەکێ لە گەورە پیاوانی ماد بووە و سەد ساڵ پێشتر نەخشێکی شوومی لەتێکدان و لەناوچوونی سەڵتەنەتی مادەکان یاری کردووە، بەم جۆرە شارەزاکان توانیویانە زانیاری شێوە ڕاست، بەتایبەتی لەبارەی داستان و بەسەرهاتەکانی بنەماڵەی خۆیانەوە بەهیرۆدۆت بدەن.

لەبارەی نووسینەوەی ڕووداوەکانەوە هیرۆدۆت (باوکی مێژوو) زۆر بەئەمانەتەوە باسەکانی نووسیوە، لە هەندێك جێگادا لەبارەی بەسەرهاتێکەوە چەند جۆرێك بەڵگەی دەستکەوتووە، بەراوردی کردوون، ئەوەی لەهەموویان زیاتر ڕاست دەرچووە (بەپێی بیری خۆی و ڕۆشنایی سەرچاوەکان) ئەوەی هەڵبژاردووە و نووسیوێتی، نووسینەکانی ئەو تازەترین بەڵگەی کۆنە شوناسی ڕۆژهەڵات شوناسیە، لەبابەتی ورد و بچوکیش کۆڵا بێتەوە، یەکێك لەو بەڵگانەی ڕاست و دروستی وتەکانی هیرۆدۆت دەسەلمێنێ، نووسراوەکانی داریۆشی یەکەم پادشای هەخامەنشییە لە بێستوون، دەرکەوتووە ئەوەی هیرۆدۆت نزیکەی سەد ساڵ دوای ڕووداوی مێژووی کوشتنی گئوماتای مغ نوسیویەتی و ناوی ئەو شەش کەسەی دەستیان لە کوشتنەکەیدا بووە، باسی کردوون، بەڕاست دەرچووە، تەنیا ئەوە نەبێ لەناوی یەکێکیاندا تووشی گومان بووە و ناوی یەکێك لە نزیکەکانی داریۆشی هێناوە، ئەو یەکەش دەستی لەو

کار و کوشتنەدا نەبووە.

کتسیاس کیندی نووسەرێکی تری یۆنانیە و لەپاش هیرۆدۆت هاتووە و دەبێ ناوی بهێنین، کتێبێکی مێژوویی بەناوی (پریسکا)داناوە، کتسیاس پزیشکێکی دەرکەوتوو لە خزمانی (بقراط) بونیادنەری زانستی پزیشکی بووە، لە دەوروبەری ساڵی 414 پێش زایین ئێرانیەکان بەدیل گرتویانە، بردوویانە بۆ دەرباری داریوشی دووەمی پادشای ئێران، ماوەیەك لە دەرگای داریۆشی دووەم و ئاردەشێری دووەم بووە، بۆ گفتوگۆ لەگەڵ یۆنانیەکان سوودی لێ وەرگرتووە، ئەگەرچی قسەکانی کتسیاس لەڕاستیەوە دوورن و ڕواڵەتێکی ڕێك و پێکیان نیە، بەڵام لەبارەی دوا شەڕی نێوان ئاستیاگ و کۆرش قسەکانی کتسیاس تاڕادەیەك لە ڕاستیەوە نزیکن، هەندێ لە نووسینەکانی ئەو لەگەڵ سەرچاوە بابلیەکاندا یەکن.

نووسەرێکی تری یۆنانی لەبارەی دەوڵەتی مادەوە شتی نووسیوە (کزنفون= گەزنەفۆن)ە، کە بەتەواوی لەنووسەرەکانی تر ڕاستگۆترە، زانایەکی ئایدیالی و پیاوێکی سیاسی خاوەن ڕێز و قوتابی سوقرات و هاوڕێی ئەفلاتون بووە، لەهەمان کاتدا یەکێك لە مامۆستایانی وێژە و گفتوگۆی یۆنان، گرنگتر لەهەموو نووسینە مێژوویی و نیوە مێژووییەکانی یۆنانە (هانیکا Hellenika) کە دوا بە دوای کتێبەکەی (فوکیدید) مێژوونووسی گەورە باس دەکرێ، کزنفون بەشداری لەشکرکێشیەی کۆڕشی بچووك، لەساڵی 401 پێش زایینی دەکا، کە کردیەسەر ئاردەشێری دووەم.

کزنفون دەیزانی (هیرۆدۆت) یەکەم: لەسەردەمی سەڵتەنەتی ماددا گەلێك وڵات و هێزی سەربەخۆی بینیوە، لەدواییدا کەوتنە ژێر دەسەڵاتی (پارس)ە ئێرانییەکانەوە، دووەم: لەوڵاتی ماددا چەند شانشینێك بووە سەر بە دوەڵەتی ماد بوون، ئەو شانشینە سەربەخۆیانە لە کۆڕشنامەدا باسکراون، زۆربەیان ئەو ساتراپ نشینە ئێرانیانە بوون، کزنفون خۆی هەندێکیانی ناسیووە و هەندێکیشیانی لەچەند سەرچاوەیەکی سادە و سەرپێییەوە وەرگرتووە، وەکو شانشینەکانی کاپادۆکیە و ئەرمەنستان و هیرکانیە و شوش …هتد.

نووسەرە یۆنانیەکانی ئەم دواییە تەنیا نووسینەکانی هیرۆدۆت و کتسیاس و هەندێك لە نووسینەکانی کزنفون و بەشێکی زۆر کەمی (بروس)یان باس کردۆتەوە، بەڵام ئەو نووسینانەی ئەوان لەبارەی مێژووی سەڵتەنەتەکانی ڕۆژهەڵاتی کۆنەوە نووسیویانە بەشێکی کەمی لە داستانێکی مێژوویی تردا هەیە، ناتوانین بیکەین بەنووسینی هیچ نووسەرێك کەلەمەو پێش باسمان کردوون.

دوا سەرچاوەیەك کەباسی مادی کردووە و شایانی ئەوە بێ باسی لێوە بکرێ، (مێژووی موسی خورنی) — موسس خورناتسی- نووسەری بەناوبانگی

ئەرمەنیە، لەسەرەتای سەدەکانی ناوەڕاستدا دایناوە بەزمانی ئەرمەنی بووە.

موسی خورنی بۆ نووسینی مێژووەکەی خۆی لەچەند سەرچاوەی هەمەجۆر و فراوان وەکو تەورات و نووسینی نووسەرە یۆنانیەکان و سریانییەکان و ئەرمەنیەکان سوودی وەرگرتووە، لەسەردەمی موسی خورنیدا، بەپێی مێژووە بەناوبانگەکەی، لەسەدەی پێنجەم و سەرەتای سەدەی شەشەمی زایینیدا ژیاوە، ماوەیەکی زۆر لە سەردەمی مادەکان دوور کەوتۆتەوە، لەو کاتەدا لێکۆڵینەوە و ڕەخنەگرتن لەناو نووسەرە یۆنانییەکاندا نەبووە.

موسی خورنی نەیدەتوانی سود لەسەرچاوە پێشووەکان، وەکو نووسینەکانی هرۆدۆت و کتسیاس و کزنفون وەربگرێ، بەڵام سوودی لەو نووسینانەی دوایی وەرگرتووە، ئەو سەرچاوانەیان باس کردووە و باسەکانیان لەوانەوە وەرگرتووە، هەندێك نووسینەکانیشی لەبارەی سەردەمی کۆنەوە دەدوێن زۆر تێکەڵ و پێکەڵن، ئەم ئاڵۆزیە هۆیەکی تایبەت تری هەیە، چونکە موسی خورنی بە تایبەتی پشتی بەکتێبی کابرایەکی سووریەیی بەستووە و باسی لێوە کردووە، ناوی (مارئاباس کارتینا) بووە، لەوە دەچێ تەنیا ئەو لەبارەی ڕۆژگارێکی نزیکەوە زانیاری لێ وەرگرتبێ (مارئاباس کارتینا) یا (ئەو کەسە، ئەم ناوەی بۆ خۆی داناوە) خۆی بەهاوچەرخی یەکەمین پادشای ئەشکانی لەسەدەی دووەمی پێش زایین لەقەڵەم دەدا، لەگەڵ ئەوەدا نووسینەکانی کۆمەڵە نووسینێکی نووسەرە کۆنەکانە بەشێوەیەکی ناڕێك و پێك، کەبەسەریەکدا نووسراون و مێژووی ئەو نووسینانە ئەگەر لەسەدەی سێیەمی زایینیدا بەدواوە نەبێ پێشتر نییە.

موسی خورنی زۆرتر ئەو باسانەی نووسیوە، مێژوونووسەکانی پێشووتر لەبارەی مێژووی ئەرمەنستانەوە نووسیویانە، لەبەرئەمە باسی (تیگرانی یەکەم) کۆنترین شای ئەرمەنستان و … کردووە، زۆر بەوردی داویەتە بەر سەرنج و لەباسەکاندا بایەخی پێداوە، هەروەها ناوی (ئاستیاگ)ی بە (ئاژدەهاك) بردووە، لێرەدا لە نووسینەکانی موسی خورنیدا دەردەکەوێ مێژوونووسی ئەرمەنی ناوبراو ویستویەتی ئەو باسانەی لەسەرچاوە یۆنانییەکانەوە وەریگرتوون، لەگەڵ باس و بەسەرهاتە مێژوویەکانی ڕۆژهەڵاتدا پەیوەست بکات، ئاردەهاك azi(s)Dahaka– (ماژدهاك)ی ئاوێستا زۆردارێکی ئەفسانەیی و مارێکی شێوە ئادەمیزاد لە خەڵکی باوری (Bawri= بابل) بەدەستی (ثراتیلو= TraiTeuna) (فەرەیدون(کوژراوە، کە لە دواییدا وڵاتی ئاژی- دەهاك لە دوای سەردەمی پارتەکان بە بابل یان دادەنا، لەگەڵ ئەوەدا ناوەکان بەهیچ جۆرێك لە (ئاستیاگ) ناچن، ئەم ئاڵۆزیە دیسان لەکۆنەوە تووشی ناوی (ئاستیاگ) بووە، هەر چۆن بێ ئەم قسە بۆ

بناغەیە لەسەدەی نۆزدەهەمدا سەری لە گەلێك لە نووسەرانی ئەوروپای ڕۆژئاوا شێواندووە و تووشی هەڵەی کردوون، ئاشکرایە موسی خورنی کەمتر لە شارەزایان و نووسەرانی ئەوروپای سەردەمی تازە سەرچاوەی یۆنانی دەستکەوتووە و خۆی بەلێکۆڵینەوەیانەوە خەریك کردووە، وەکو ئەو نامانەی یۆنانییەکان دەستیان کەوتووە، لەبارەی ناوی مادەکان و (ئاوێستایی) لەسەردەمی ئەودا کۆن بوون دەستگیری نەبووە، توانای نەبووە یانەیویستووە ئەو نووسراو و سەرچاوانەی دەست بکەوێت، بەڵکو شێوەی نامەکانی چۆن بیستووە بەو جۆرە داویەتە بەر سەرنج و باسی کردووە.

موسی خورنی نەك هەر سوودی لەبەرسەرهاتە مێژووییەکان وەرگرتووە، بەڵکو سوودیشی لە داستانە ئەرمەنییەکانیش وەرگرتووە، لەداستانەکەی (تیگران) قارەمان- مێژوونووسان بەو تیگرانەی دەزانن، کزنفون باسی کردووە، بەهاوکاری لەگەڵ فەرەیدون لە دژی ئەژدەهایەك کە (ئاژدەهاك)ی ناوبووە ڕاپەڕیون، باسی کراوە، دیسانەوە (ئاژدەهاك) و (ئاستیاگ) لەنووسینەکانی کزنفوندا هاوچەرخی تیگران بوون، موسی خورنی زیاتر بەهەڵەدا بردووە.

نووسینە ئەرمەنیەکان و بەتایبەت کتێبەکەی موسی خورنی لەچەند بوارێکی جۆربەجۆردا باسیان کردوون، بەڵام جیاکردنەوە و لێکۆڵینەوەی سەرچاوە ئەرمەنیەکان زۆر گرانە، ڕەنگە موسی خورنی لەهەندێ سەرچاوەی تایبەتی ڕۆژهەڵاتەوە سوودی وەرگرتبێ، لەگەڵ ئەوەدا جێگای باوەڕ نییە، لەسەدەی پێنجەمی زایینیدا بەسەرهاتێکی مێژوویی سەربەخۆ بۆئەوە بشێ پشتی پێ ببەسترێ، لەبارەی سەڵتەنەتی مادەوە بووبێت، دەتوانین بڵێین لە ڕۆژگاری ساسانیەکاندا (لەسەدەی سێیەم تا حەوتەمی زایینی) تەنانەت بیرەوەری هەخامەنشیەکانیش بەرگوێ نەدەوکەوت، لەجیاتی قارەمانانی ئاوێستا وەکو (کوی کوات) (کەیقەباد) و (کوی خسرەو) (کەیخوسرەو) و (کوی ویشتاسب) (گشتاسب) و پادشایانی تری کۆنی ناوچەکە بەمجۆرە باس دەکران، سەردەمی سەڵتەنەتی هەخامەنشیەکان لەداستانە مێژووییەکانی ڕۆژهەڵات، لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بە تەواوی فەرامۆش کرابوو، تەنانەت لە بارەی دەوڵەتی پارتەوە هیچ جۆرە زانیاری و شارەزاییەکی ڕوون و ڕاست نەبوو.

دامەزراندنی دەوڵەتی ماد

لەبارەی ئەو سەرچاوانەی باسی مێژووی ماد دەکەن، بەداخەوە گەلێك لەو سەرچاوانە گومان لەنووسین و باسەکاندا پەیدا دەبێت، کە باسی سەرچاوەیەك یا نووسەرەکەی دەکەین، پێویستە بەوردی سەرنجی نووسینەکە و باری ڕۆژگاری نووسینەکە و نووسەرەکە بەوردی بدەین، لەڕواڵەتی مێژوویی و ئەدەبی و سیاسی نووسینەکە و نووسەرەکە

بەوردی بکۆڵینەوە، دەبێ ئەوە بزانین هەر باسێك لە هەر سەرچاوەیەکەوە وەرگیراوە، چیە و چ نرخێکی هەیە، ئەگەر بەمجۆرە نەبێ ئەوا ناتوانین بەڕێك و پێکی و ڕەوانی بگەینە ئەنجام و بیروڕای خۆمان بچەسپێنین.
پێویستە سەرەتا ئەوە بزانین سەڵتەنەتی ئاستیاك، دوا پادشای مادەکان لە کوێوە سەرچاوەی گرتووە، لەو ڕوانگەیەوە یەکێتی تیرەکانی ماد، سەرچاوە و هۆی سەرەکی پێکهێنانی دەسەڵاتی ماد بوون، لەم بابەتەشەوە قسە زۆر کراوە، هەر کەسە بۆچوونێکی دەربڕیوە، بەناوبانگ ترینیان ڕوانگەی هیرۆدۆت مێژوونووسی نێوداری یۆنانی کۆنە، ناوبراو کەسێك بەنێوی (دیۆك یا دیاکۆ= دیۆکس یا دیائۆکۆ) بەمایەی سەرەکی یەکگرتوویی تیرەکانی ماد و یەکەم پێکهێنەری دەسەڵاتی ماد ناساندووە، ئاشکراشە دیائۆکۆ لەپێشدا سەرکردەی یەکێك لە هۆزەکانی ماد بووە و بە قەولی کوتوان لەسەردەمی هێرشی سارگۆنی دووەمی پادشای ئاشوور بۆ سەرماننا و ماد، بەدیل گیراوە و بۆ سوریە دوورخراوەتەوە.
ئەو داستانەی “هیرۆدۆت” بۆ بە دەسەڵات گەیشتنی “دیائۆکۆ” دەیگێڕێتەوە، لەنێو هۆزی خۆیدا جێگای ڕێز بووە و لە ژیری و ڕێزلێنانیدا بەناوبانگ بووە و زۆربەی خەڵکی هۆزەکەی خۆی و بگرە خەڵکی لاوەکیش بۆ کردنەوەی گرێی گرفتەکانیان دەچوونە لای و هێندی هێندی قەدر و ڕێزی لەنێو هۆزەکەی خۆی و خەڵکدا ئەوەندە بەرز بۆوە،ێ وایان بیردەکردەوە بەبێ ئەو هیچ گیروگرفتێك چارەسەر نابێ، بۆیە کاتێك هاتنەسەر هەڵبژاردنی کەسێك بۆ ڕێبەری قەوم، هەموو یەك دەنگ دیائۆکۆیان هەڵبژارد.
هیرۆدۆت دەنووسێ: یەکەم کاری دیائۆکۆ، ئەوە بوو کۆشکێکی بەخەڵك سازکرد و چەند پارێزەرێکیشی بۆ گرت، دوایش فەرمانیدا لە دەوری کۆشکەکەی شارێکی گەورە دروست بکەن، تا ببێتە ناوەندی دەسەڵات، گەلی ماد لە هەموو شوێنێك بۆ کاروبار و گیروگرفتەکانیان بێنە ئەو شارە، کۆشك و شار بەدڵی دیائۆکۆ لە شوێنی ئەمڕۆی (هەمەدان) دروست کرا و نێویان نا (هەنگماتانە، هەنگماتان یا ئەکباتان) بە مانای شوێنی کۆبوونەوە، لە هەمان کاتدا، ئەو بۆ غەرەزی و عەدالەتی کە لەپێشدا دەیکرد درێژەی پێدەدا، ئەو لە ماوەی 53 ساڵ پاشایەتی خۆیدا قەومەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆی یەکگرتوو کرد و هەموو کۆششی خۆی بۆ ئەوە وەگەڕخست، بناغەی دەسەڵاتێکی بەهێز دابمەزرێنێ، بناغەی ئەو دەسەڵاتەی بە ناوی “ماد” دەناسرا بەهێز تر بکا. دیارە دوای ئەو کوڕەکەی “فرەئۆرتیش یا خشتریتە” کەوتە بیری داگیرکردنی خاکی خەڵکی تر و فراوان کردنی وڵاتی ژێر دەسەڵاتی خۆی.
پێویستە فرائۆرتیش کوڕی دیائۆکۆ لەدوای باوکی بە یەکێك لە

دامەزرێنەرانی ئیمپراتۆری ماد بزانین، بە وتەی هیرۆدۆت ئەویان بەکوڕی دیائۆکۆ زانیوە. فراوەرتیش کوڕ یا نەوەی دیائۆکۆ بەزیادکردنی خاکی ئەو ئەمیرنشینە بچووکانەی لە دەوروبەری خاکی خۆی بوون، چەند هەنگاو لە پێکهێنانی دەوڵەتی ماد نزیك تر بووەوە. بەهەرحاڵ فرائۆرتیش یا خشتریتە دوای 22 ساڵ فەرمانڕەوایی بەسەر خەڵکی ماددا کوڕەکەی کیاکسار شوێنی گرتەوە، بەوتەی هیرۆدۆت ناوبراو لەشەڕێکدا لەگەڵ ئاشوورییەکان لە ساڵی 652 یا 653 بەرلە زایین کوژرا.

ڕووخانی دەوڵەتی ئاشووری

یەکخستنی هێزەکانی ماد لەئەنجامدا بوو بە هۆی دامەزراندنی یەکێك لە ناوەکانی گەورەی دەسەڵاتی ناوەندی، لە دنیای ئەو سەردەم و پێکهێنانی ئیمپراتۆری ماد و یەکەم دەسەڵاتی ڕاستەقینە و سەربەخۆ.

لەو کاتە کە ئاشوورییەکان زلهێزی ئەو سەردەمە بوون، هەرچی دەسەڵاتی ئاشووری بەسەر ماددا زیاتر دەبوو، زەمینەی خۆڕاگری و بەرگری و بیری خۆڕزگارکردن، لە ژێر دەسەڵاتی ئاشوورییەکان لەنێو خەڵکدا زیاتر دەبوو.

هەموو ئەو شوێنانەی ئاشوور لە باکوور و باکووری ڕۆژهەڵاتی وڵاتی گرتبوو، لە دەستی دەرهێنرایەوە، بەڵام سەرهەڵدانی ناکۆکی و ناتەبایی لەنێو ئەو هێزە یەکگرتووانەی ماددا بەهۆی ئاشوورییەکانەوە پێکهاتبوو، گەیشتە جێگایەك پاشای ئاشوور پەیوەندی لەگەڵ سکاییەکان بەست و کچەکەی دابە پادشای سکاییەکان، تا ئەو لەو یەکگرتنە لەگەڵ مادەکان پەشیمان بکاتەوە، کۆتایی بەم سەرکەوتنتانە هێناو بۆ ماوەیەك خەیاڵی ئاشوورییەکانی دڵنیا کرد.

پاشای ئەسکیتەکان بۆ پشتیوانی ئاشوورییەکان دژی مادەکان وەستا، هەر چۆن بێ لە ساڵی 625 پێش زاییندا پادشای ماد لە ژێر ڕکێفی ئەسکیتەکان ڕزگاری بووە، جارێکی تر وەکو دەوڵەتێکی خاوەن هێز و سیاسی گرنگ هاتەوە ڕوو.

هیرۆدۆت دەڵێ: لەسەرەتای حکومەتی کیاکساردا پادشای ماد گەلێك هێز و لەوانە پارسەکان لەژێر دەسەڵاتی دابوون، بەڵام لەدەیەی سێیەمی سەدەی حەوتەمی پێش زایین پارس (پرسید) وەکو پادشانشینە بچووکەکانی ڕۆژهەڵاتی ئیلام و ئەودیو ئیلامەوە، هێشتا بەسەربەخۆیی دەژیا.

سەرکەوتنەکانی دەرەوە، لەدوای دەرکردنی ئەسکیتەکان لەسەردەمی حکومەتی کیاکساردا، لە دوای ساڵی 616 پێش زایین دەستی پێ کرد، هیرۆدۆت لەبارەی کیاکسارەوە دەڵێ: دەڵێن ئەو … یەکەم کەسێك بووە هێزەکانی نیشتەجێی ئاسیای کرد بەچەند بەشێکەوە و ڕێکیخست.

ڕەنگە چەند دەستەیەکی شەڕکەری تری هێزەکانی تری، وەکو

مانناییەکان و ئەوانی تر، ئەوانیش لە ساڵی 612 پێش زایین لەناو لەشکری سەرکەوتووی مادا بووبن، بەم هۆیەوە سەرکەوتنی ماد بەسەر سەرکەوتنی تەواو هێزەکانی ئاسیای نزیك دابنێین، ئیتر کیاکسار بیری لەوە کردەوە باسکی بەهێزی دەوڵەتەکەی بەکاربێنێ لە دژی زۆر و ستەمی ئاشوورییەکان.

(بروس) مێژوونووسی بابلی دەنووسێ: نەبوپلاسار پێش شەڕ لەو هاوپەیمانیە دەگەڕا، لەسەر بنەمای دۆستایەتی لەگەڵ هوخشترە هەیبوو، لە وتوێژێکدا بوونەوە هاوپەیمان و کچی هوخشترە بەناوی (ئەمێئی ئیدا)یان داوە بە (نەبو کدنەسر= نەبوخودنەسر)ی کوڕی نەبوپلاسار، بۆ یەکگرتن دژی ئاشوور ڕووی لێنا و دوایەش مادەکان لە زاگرۆس تێپەڕین و لە داوێنی ڕۆژئاوای زاگرۆس لە دیجلە پەڕینەوە، دیواری دەوری ئاشوورییان تێك ڕووخاند و شاری پیرۆزی (ئاشوور) یان گرت، کە هەموو دەستکەوتی ئاشووری تێدابوو، ئەوەی لە تاڵان و بڕۆی چەند سەدەی پێشتر لە وڵاتانی دراوسێ کۆیان کردبووەوە هەمووی لەوێ دابوو.

ڕووخانی نەینەوا لەلایەن مادەکانەوە، لە مانگی ئوت ی ساڵی 612 پێش زایین بووە، گرتنی ئەو شارە، کەچەندین سەدە ناوەندی دەسەڵاتداریەتی هەموو ئاسیای ڕۆژئاوا و پایتەختی زاڵمانەترین حکومەتەکانی دنیا بوو، وای بەحاڵی شارێك، کە پڕ لە تەڵەکە و تاڵان و تایبەتمەندیی لێ دوورناکەوێتەوە، شەقەی شەللاق و گڕەی تایەی عەرەبانان و تەپەتەپی سمی ئەو ئەسپانەی تاودەدرێن، گوێی فەلەك کەڕ دەکەن، بریقەی شمشیران دەدرەوشێن و نووکە ڕمان تروسکەیان دێ، کوژراو یەکجار زۆرن و تەپۆلکەی تەرمان بەرچاو دەکەوێ، بەواتایەکی تر لە جەنازەی کوژراوان تەپۆلکە سازبووە، هات و هاواری بڕانەوەی ئاو وەسەر ئاخ گەڕاوە و کەنیزەکان بەدیل گیراون، هەر کەس لە توانای دابووە، چەك هەڵگرێ کوژراوە و ئەوانی دیکەش کران بە کۆیلە…، داگیرکەرانی ئاشوور نینەوایان وێران کرد، کەلەسەر گڕی زەوی نەما و هەموو سەروەت و سامانی ئەو شارەیان بۆ ئەکباتان (هەمەدان) نارد و بەم شێوەیە نینەوا بۆ هەمیشە لەناو چوو. شای ئاشوور، کە فەرمانڕەوای دنیایەك بوو، کۆشکی ئیمپراتۆری ئاورتێبەردا و خۆی و بنەماڵەکەی لەنێو گڕی ئاگردا سوتان. بەڵام تا ساڵی 609ی پێش زایین بە پچڕپچڕی شەڕ بەردەوام بوو.

بیستی ئەیلول (سەرەتای سپتامبەر)ی 612ی پێش زایین کیاکسار گەڕایەوە بۆ ماد، نابوپلاسار لە کەلاوە وێرانەکانی نەینەوادا مایەوە و لەشکرەکەی هەروەکو جاران پەلاماری ئاواییەکانی ناوچە دانیشتووەکانی ئاشوورییان دەدا و تاڵانیان دەکردن. لەکاتێکدا لەشکری بابلیەکان بەدوا پاشماوەکانی ئاشووردا لە حەڕان لەشەڕ

دابوون، لەهەمان کاتدا مادەکان بەسەختی لە ئورارتویان دا و گەیشتنە (نوشیا) و پایتەختی کیشوەرەکانیان لەکەناری دەریاچەی وان بوو، دەوڵەتی ئورارتویان داگیرکرد، پادشای ماد نەك تەنیا ئیمپڕاتۆریەتی ئاشووری لەناوبرد، بەڵکو پادشاییەکانی ماننا و ئەسکیت و ئورارتوشی هێنایە ژێر دەسەڵاتی خۆی، ئەمە خۆی سەرکەوتنێکی گەورەبوو.

بەقسەی هیرۆدۆت لە دوای ڕزگار بوونی ماد لەژێر دەسەڵاتی ئەسکیتەکان لەساڵی 625 پێش زایین، ئەسڵی ئەسکیتەکان بەڵای زۆربە لە قەفقازەوە هاتبن، بۆ کەنارەکانی دەریای ڕەش، ژمارەیەکی زۆر لە ئەسکیتە بیابان نشینەکان لەئەنجامی شەڕی ناوخۆیی، چوونە خاکی مادەوە، بەڵام بەشێك لەوانە بەهۆی ناکۆکی ناوخۆیانەوە لە شوێنی خۆیان مانەوە و لەسەر ئارەزووی خۆیان سەریان بۆ کیاکسار دانەواند، لەو سەردەمەدا کیاکسار کوڕی فرائورت کوڕی دیوك حوکمی مادەکانی دەکرد، ئەو لەسەرەتاوە داخوازی ئەسکیتەکانی قبوڵ کرد، کە داوای یارمەتیان لێ کردبوو، تەنانەت کوڕەکانی بۆ فێربوونی زمان و پیلانی تیرئەندازی نارد بۆ لای ئەوان، ئەو کاتە کیاکسار لە خۆیەوە پادشایانی ئەسکیتی ڕەنجاند و ئەوانیش تۆڵەی خۆیان لێ سەند و لەجیاتی گۆشتی ڕاو گۆشتی یەکێ لەو لاوانەیان پێداوە، کە بۆ فێربوونی هونەر هاتبوون بۆ لایان، لە دواییدا لەدژی کیاکسار بەپەلە چوون بۆ لای ئالیات کوڕی سادیات لە ساردیس.

کیاکسار داوای خۆبەدەستەوەدانی ئەسکیتەکانی لێ کرد، بەڵام پادشایانی لیدی بەتایبەت ئالیات نزیکەی لەساڵی 617 تا 561 پێش زایین لە کۆنەوە لەگەڵ ئەسکیتەکاندا پەیوەندی دۆستانەیان هەبوو، چونکە دوژمنی کیمیرییەکان بوون، بەم هۆیەوە ئەو داوای کیاکساری دایە دواوە، لەبەرئەوە شەڕ لەنێوان ماد و لیدییەکاندا دەستی پێکرد و زیاتر لە پێنج ساڵ، واتە لە ساڵی 590 تا 585ی پێش زایین درێژەی کێشا.

لەم شەڕەدا هەر جارەی یەکێکیان سەردەکەوتن، هەندێك جار وا ڕووی دەدا لەشکرەکانی ئاسیای بچووك دەچوونە ناو خاکی ئاسیای نزیکەوە، بەمجۆرە مادەکان توانیان لەشکری ئالیات بەرەو ڕۆژئاوا بکشێننەوە دواوە، لەگەڵ ئەوەشدا چونکە شەڕکەرەکانی ماد لەو شەڕانەی ساڵانی دواییدا زۆر ماندووببوون، نەیانتوانی بە تەواوی سەرکەون و لە 28ی مانگی (؟) ساڵی 585ی پێش زایین لەکاتی شەڕکردن لەگەڵ لیدیەکاندا خۆر گیرا، هەردوولا ڕایان وابوو ئەم ڕووداوە غەزەبی یەزدانە و نیان کردنێکی جیهانی سەرەوەیە، ڕێکەوتن دەبێ (سولح) بکەن و ئاشت ببنەوە، ئینجا بەهۆی ناوبژی کردنی بابل و کیلیکیە، پەیمانی ئاشت بوونەوەیان بەست و سنووری نێوان لیدی و ئیمپڕاتۆریەتی ماد بە

درێژایی ڕووباری گالیس (قزل ئیرماکی ئێستا) دیاریکرا، ئەم پەیمانە بەوەی ئەستیاگ کوڕی کیاکسار ئاریانیای کچی ئالیاتی خواست مەحکەم تر بوو، هەموو ناکۆکیەکان لەبیرچوونەوە، و لەناوا لابران، ڕەنگە پەیمانی ئاشتی بەهۆی کیاکسار خۆیەوە نەبەستراوە، بەڵکو بەهۆی کوڕەکەیەوە ئاستیاگ بەستراوە، چونکە کیاکسار بەو خاکەی خستیە ژێر دەستی خۆیەوە، سنووری ئیمپڕاتۆرێتی مادی تا ئەو جێگایەی فراوان کرد، هەرگیز لەوە بەولاوە تێنەپەڕی، هەر لە هەمان ساڵدا لەدنیا دەرچوو.

دەوڵەتی ئیمپڕاتۆری ماد

دوای ئەم هەموو سەرکەوتنتانەی مادەکان بەدوای یەکدا، سنووری ئیمپراتۆری ماد زۆر فراوان بوو، ماننای پێشوو (ئازربایجانی ئێران) ناوەندی ئابووری و فەرهەنگی ئیمپراتۆریەتی ماد بوو، هیرۆدۆت بەم جۆرە باسی ڕێکخستنی ئیمپڕاتۆریەتی ماد دەکات، لەسەردەمی فارمانفەرمایی ماددا هۆزێك حوکمی بەسەر هۆزێکی تردا دەکرد و مادەکانیش حوکمیان بەسەر هەموویاندا دەکرد، بەر لەهەموو بەسەر ئەو هۆزانەدا لەوانەوە نزیك تر بوون، ئەوان بەسەر دراوسێکانیاندا و دراوسێکانیشیان بەسەر هاوسنوورەکانیاندا، سەرچاوە عیبریە کۆنەکان لەبارەی پادشای مادەوە قسەیان کردووە و نووسراوە بابلیەکەی (نابونید)، ئەویش باسی ماد و ئەو پادشایانەی سەر بەوان بوون باسی کردوون.

ماد یان پادشایی ماد لەپادشایە کۆنەکانی ماد و ماننا و ئەسکیت پێکهاتبوو، بەم هۆیەوە سەرچاوەی هیرۆدۆت جگەلە ماد پاریکانیەکان، و ئورتوکوریبانییەکان، کەهەمان دانیشتوانی پادشای پێشووی ئەسکیت بوون، بەڵام سەرچاوەی ناوبراو مەبەستی لە (پاریکانیەکان) بەشێك لە دانیشتووانی پادشایی ماننا بوون، کەهێشتا بەتەواوی لەگەڵ ماد تێکەڵاو نەببوون، دیسان بەشێك لە ساتراپ نشینەکانی ماد ناو دەبات، لە نووسراوەکەی بێستوندا دەڵێ: شاری ئاشووری (ئاربل) ئەویش بەشێك بووە لە خاکی ماد، لەوتەکانی (گەزنەفۆن) (ئاناباسیس) بەشێوەکی گشتی زەوی و زاری ئەسڵی ئاشوور ببوو بەبەشێك لە خاکی ماد، دوایش خەڵك بە بەشێك لە خاکی مادیان ناودەبرد، وڵاتی پێشووی ئاشوور، کە روی و زاموا و پارسوا و بیت هامبان و کیشەسو و خارخار ئەمانەش ببوون بەبەشێکی وڵاتی ماد.

ماد لە ژوورووی ڕۆژئاواوە تا ڕادەیەك دەسەڵاتی پەیداکردبوو، هەندێك لە زەوی و زار و دانیشتوانەکانیان لە هوری و ئۆرارتۆیی و (ماتیانی) بوون، لەوە دەچێ لە ڕۆژئاوای دەریاچەی ورمێوە لە دەراوی ئاراس نیشتەجێ بوون، هێنابوونیە ژێر دەسەڵاتی خۆیانەوە، هیرۆدۆت دووبارەی دەکاتەوە شانشینی ماد لەگەڵ ساسپیریان- واتە

هێزەکانی ئیبری و گرجی هاوسنوور بووە، دوایی ناوچەکانی ئاوڕێژگەی (قزل ئوزون) هێزەکانی کادوسی و کاسپی تیانیشتەجێ بوون، کە هێشتا نەهاتبوونە ژێر دەسەڵاتی مادەوە، بەبەشێکی ئەو سەرزەمینە دەژمێردران، دیاری کردنی سنوورەکانی ڕۆژهەڵاتی ماد گرانە، ئێمە وا دەزانین ئەو سنوورانە بەجۆرێك بووە بەشێك بووە لەسەر زەمینی ئایندەی پارت، ئەویش پارچەیەك بووە لە خاکی ماد.

سەرزەمینی هۆزی ساگارتییەکان، ئەویش بەشێك بووە لە خاکی ماد، لە کێو و بیابانەکانی ناوەندی ئێران (ڕۆژهەڵاتی ئێرانی ئێستا) دەژیان، دوایی ئەم ناوچەیە کەوتە سەر وڵاتی پارت. لەدەروبەری ماددا چەند سەرزەمینێکی خودموختاری و شانشینی و هۆز و حاکمنشین بووە، بەڕێوەبەرەکانیان ماد بوون. بەڵام ئەمانە بەشێك نەبوون لە خاکی ماد، دەوڵەتی ماد سنووری زەوی و زاری خۆی تاڕادەیەك ئاشکرا نەبووە. ئەم هەموو خاکە پان و بەرینە بۆ ڕکابەر کەوتە ژێر دەسەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ماد، بە فەرمانڕەوایی ئاستیاگ.

سەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ

بۆ ئەوەی بە دروستی بە ئەنجامی ڕووداوەکانی سەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ بگەین، دەبێ لاپەڕەی کتێبی ئەو مێژوونووسانە هەڵدەینەوە، بە وریاییەوە ڕووداوەکانیان تۆمار کردوون، ئەوە ڕوونە هەرچەند ئەو ڕووداوانە لەسەردەمی ژیانی نووسەرەوە نزیکتربن، زۆر تر لە ڕاستی دەچن، بەم هۆیەوە دەتوانین پشت بە مێژووی سەدەی پێنجەمی پێش زایینی زیاتر ببەستین، تاکو مێژووی سەدەکانی دوایی.

سەرچاوە بابلیەکان بەشێوەیەکی گشتی ڕاستن، بەڵام لەبارەی ڕووداوی کۆتایی سەڵتەنەتی ئاستیاگ زۆر شپرزە و ناڕاستن. دەبێ بڵێین لەبارەی ڕووداوەکانی سەڵتەنەتی ناوبراو، هەرچۆن بێ تا سەرەتای جەنگ لەگەڵ پارسەکاندا، زۆر سەختە، بەڵام ئەو سەرچاوانە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ تا ڕادەیەك شتێك بەدەستەوە دەدەن، بەهۆی ئەوەوە دەتوانین باری ناوخۆ و کۆمەڵایەتی و سیاسی سەرزەمینی ماد، لە سەدەی شەشەمی پێش زایین بهێنینە بەرچاومان، لەم ڕووەوە سەرچاوەکان جیاوازیان لەنێودا نیە.

لەسەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ دا سنووری پان و پۆڕی ئیمپراتۆری ماد هێندە فراوان بوو، باسێك لە داگیرکردن نەمابوو، ئەم سنوورە فراوانە پێویستی بە هاتنە ئارای دۆخێکی هێمن و ئاشتی و ئاسایی کردنەوەی بارودۆخەکە هەبوو، هیرۆدۆت دەڵێ: لەسەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ دا هیچ جۆرە شەڕێکی گەورە نەکراوە و هیچ شوێنێك داگیر نەکرا، لەو سەردەمەدا حکومەتێکی بە دەسەڵات و خاوەن پادشا لە ماد، تەنیا مەرجی بەربەرەکانێی گەورەکان و پشتبەستن بەخەڵکە ئازادەکان دەیتوانی بێتەدی. ئاستیاگ دەیویست وڵات بە ئاشتی و

هاوكاری خەڵکە هەزارەکان بەڕێوە ببات، خانەدان و گەورە پیاوەکانی پشت گوێ خست، هیرۆدۆت دەڵێ: ئاستیاگ سەبارەت بە پیاوە گەورەکانی ماد یان (یەکەمین کەسانی نێو مادەکان) بێ بەزەیی بووە، و پاشماوەکانی پادشایانی دهیوپتی Dahypati وا بووە.
ئاستیاگ لە سیاسەتی خۆیدا لە ئامۆژگاری و ئایینی موغەکان سوودی وەردەگرت، بەپێی وتەی هیرۆدۆت موغەکان لای ئەو ڕێزیان گیراوە و ئاستیاگ زۆر جار پرسوڕای پێ کردوون، ئەو ئامۆژگارییانە بەپێی وتەی (ئی، م، دیانۆکۆف) لەو سەردەمەدا هێشتا لەگەڵ نەریتی سەرەتایی بەناوی زراتوشترا ناودەبرا، زۆر جیاواز نەبوون، زۆر جێگای سەرنجی خەڵکی بوون.
ئاستیاگ لەگەڵ بنەماڵەی زراتوشترا موغەکانی ئەو سەردەمە، لەدەوری کۆبوونەوە و خزمایەتیان بووە، ئەوەمان لەیاد نەچێ، بەرلەزەردەشت پاشاکان خۆیان کاهن بوون، لەئەنجامدا قودرەت و دەسەڵات و ناویان لە پلەیەکی ئایینی دابوو، بەم جۆرە ئەو تاکە ئایینەی موغەکان نوێنەری بوون، هەرچۆنێك بوو گەلێك بایەخی بۆ پادشایانی ماد هەبوو.
هەڵبژاردنی ئاسپیتام مێردی ئامیتیدا کچی ئاستیاگ بۆ جێنشینی لەنێوان خەڵك و خاوەن کۆیلەکان، کە لایەنگیری ئاستیاگ بوون، لەلایەك و گەورە پیاوان و سەرپێچیکارەکان لەلایەکی تر بەربەرەکانێ و ناکۆکی زۆری هێنا، بەتایبەت لەسەردەمی سەڵتەنەتی ئاستیاگ دا هیچ جۆرە شەڕێکی گەورە نەکراوە و هیچ شوێنێك داگیر نەکرا، لەئەنجامدا گەورە و کاربەدەستانی لەشکر بێ کار و دەست بەتاڵ مانەوە، هیچ جۆرە تاڵانیەکیان لەم ڕێگایەوە دەست نەکەوت و بەرژەوەندیەکانیان تەواو شکستی هێنا بوو، لەبەرئەوە بەتوندی بەرهەڵستی پادشا وەستان و کەوتنە گلەیی و گازەندە و جموجۆڵ لە دژی ئاستیاگ، هەرچۆن بێ لە کیشوەری ئاشووریشدا هەر بەم جۆرە بوو.
هیرۆدۆت خۆی دەڵێ: ئاستیاگ هارپاك ی کرد بە فەرماندەی لەشکری مادەکان، لەم ڕووەوە هیرۆدۆت وتەی دەست و پێوەندەکانی – هارپاك-ی نووسیوەتەوە، بەوتەی ئەو بەر لە شۆڕشی پارسەکان لەلایەن گەورەکانی مادەوە کۆبوونەوە و جموجۆڵ دەستی پێکرد، لە دژی سەڵتەنەتی ئاستیاگ، کە هارپاك دایمەڕزراند بوو، بەهۆی ئەوەی زۆر لە ئەستیاگ ڕەنجا بوو.
کۆڕش یەکەمین کەسی خانەدانی هەخامەنشی، باوکی کۆڕش کەمبۆجیەی یەکەم و باپیری ئەو کۆڕشی یەکەم لە زنجیرەی پاشایان بوون، کۆڕش بەرلە نەخۆشی و مردنی باوکی ماوەیەك لە دەرباری ماد ژیاوە و بەشداری لەشکرکێشیەکانی مادەکانی کردووە، لەسەرەتای شەڕدا چەند ساڵ بووە، لەسەر سەڵتەنەتی پارس یان جێنشینی کەمبۆجیەی دووەم

بووە.
بەپێی وتەی کتسیاس کۆرش ئەو کاتەی لەدەرباری ئاستیاگ دابووە، لەلایەن ئەستیاگەوە بەنوێنەری چوو بوو بۆ لای پێشەوای کادۆسییەکان، ئەمانە هۆزێکی گرنگی سەربەخۆ بوون، لە چیاکانی خوارووتری ڕووباری ئاراس، کۆرش (ئیبار)ی مەیتەری لەگەڵ خۆیدا برد، کە لەوەبەر وەکو کۆیلە دەستگیر کرابوو، ئیبار داخی زۆری بەرامبەر بەماد لە دڵ دابوو، لەبەرئەوە کۆرشی هاندا بۆ ئەوەی دەسەڵات لەدەست مادەکان دەربێنێت و بکەوێتە دەست پارسەکان.
بەڕای زۆربەی مێژوونووسان پێکهێنانی پێشەکی کارەکان دژی ئاستیاگ، کۆبوونەوە و جموجۆڵی چینەکانی ناوەوەی گەورەکانی ماد بەدەستی هارپاگ و لەلایەکی تریشەوە هاندانی هۆزە جۆربەجۆرەکان بۆ ناو شۆڕش بەهۆی ئیبارەوە بووە.
هەروەها بەوتەی کتسیاس ڕووداوەکانی دواتر بەم جۆرەیە، کۆرش لەسەر زەمینی کادۆسیەکان گەڕایەوە بۆ ئەکباتان، گوایە دوایی مۆڵەتی لە ئەستیاگ وەرگرتووە بچێت بۆ لای باوکی لە پارس، لەمەدا موغەکانیش هاوکاریان کرد، ئیتر ئاستیاگ ڕازی بوو سەردانی باوکی بکات، هیرۆدۆتیش لەم بارەیەوە نووسیویە: بەڵام لە ڕاستیدا کۆرش دەیویست ڕابەری شۆڕشگێڕەکان بگرێتە ئەستۆی خۆی، کە (ئاترادات) پێشەوای مەزن بەرپای کردبوو، لەم کاتەدا بەڕێکەوت ژنێك پیلانەکەی دۆزییەوە و ئاستیاگ پێی زانی و دەستوبرد کەوتە خۆ لە دژی یاخی بووەکان لەشکری کێشا.
ئەو کاتە هارپاگ نووسراوێکی بۆ کۆرش نارد، کە لەفارس نیشتەجێ بوو، لەو نامەیەدا هارپاك کۆرشی هاندا تا پارسیەکان بێنێتە شۆڕشەوە و بێتەسەر ئاستیاگ، لەم ڕووەوە بەڵێنی پێدا گەورە پیاوانی لەشکری ماد، لەلایەن ئاستیاگەوە کراون بە فەرماندەی سوپا هەموویان لایەنگری ئەو دەکەن.
ئاستیاگ کە بەم خۆڕێکخستنە سوپاییەی کۆرشی زانی، ئەوی بانگ کرد، بۆ لای خۆی، بەڵام کۆرش لەوەڵامدا شەڕ کردنی ڕاگەیاند، سەرچاوە بابلییەکان بەمجۆرە دەڕۆن، کەشەڕ لەنێوان کۆرش و ئاستیاگ سێ ساڵ درێژەی کێشا، بەم هۆیەوە هیرۆدۆت تەنیا باسی دوو شەڕ و شۆڕی دوایی مادەکان دەکات، لەڕاستیدا بە ئاشکرا بگرە و بەردەو ڕووداوەکان بەکورتی باس دەکات، لەشەڕێکدا هارپاك فەرماندە بووە و لەشەڕێکی تردا ئاستیاگ خۆی. بەوتەی کتسیاس، ئاستیاگ لەسەرەتادا لەگەڵ لەشکری کۆرشدا کەوتە شەڕەوە شکاندنی، ئاترادات پێشەوای مەردەکان لەشەردا کوژرا، ئینجا ئاستیاگ کەوتە شوێن پارسەکان و لەسەر زەمینی پارس (پرسید) لەبەرامبەر گەردنەڵیەك، کە لەبارەگای پادشایانی پارس واتا –پاسارگاد- کۆتایی پێ دێت، جارێکی تر

شکاندنیەوە، چۆنێتی پارسەکان زۆر ناهەموار بوو، شکست یان بە ئاڵۆزی شکا، ژنان لە حەساری قەڵاکان دەهاتنە دەرەوە و هانی شەڕکەرەکانیان دەدا، پرسیان ئایا دەتانەوێ ڕابکەنەوە ناو سکی دایکتان و ژنەکانتان بێننەوە.

ئەو شەڕە ئەوەندە بەڕاستی و گەرم بووە، مادەکان لەناکاو لەشکرەکانی خۆیان لە سنوورەکاندا ئاگادارکردەوە و ماوەیان بە نابونید پاشای بابل دا، تاکو لە ساڵی 552 پێش زایین شاری حەڕان کە هینی مادەکان بوو، لە ژوورووی (بین النهرین) بیخاتە ژێر دەسەڵاتی خۆی.

لە گەرمەی شەڕی کۆڕش لەگەڵ ئاستیاگدا، هارپاگ، کە فەرماندەی لەشکری مادەکان بوو، لەگەڵ گەورە پیاوانی سوپا و سەرکردە لەشکرییەکاندا ئاستیاگی بەجێ هێشت و چوون بۆ لای کۆڕش و چوونە ناو ڕیزی لەشکرەکەیەوە.

لەوە بەدواوە هەواڵێك لە هیرۆدۆتەوە دەگێڕێتەوە، گوایە ئاستیاگ لەشەڕێکدا دەستگیر کراوە، کە لە دواییدا ڕووی داوە، بەشێوەیەکی تر باس دەکات، چونکە بەر لە شەڕەکەی پاسارگاد باسی سێ شەڕی تر دەکات، پارسەکان تیایا سەرنەکەوتون، شەڕێك کە لەژێر دیواری حەساری قەڵای پاسارگاد ڕوویدا بوو، بە خاڵی گۆڕینی چارەنووسی شەڕەکە، لەدوای ئەوە هێزەکانی سەر بە ماد، وەکو هیرکانیەکان و لە دواییدا پارتەکان ڕوویان کردە ناو پارسەکانەوە.

لەساڵی 550 پێش زایینی لەگەڵ خیانەتی هارپاگ و شەڕی سەروماڵی دەست پێدەکات، هیرکانیەکان و پارتەکان، ڕوویان کردە پارسەکان و ئاستیاگ هەوڵی دا، تاکو پەلاماری پارسەکان ڕابووەستێ و دوایی ڕای کرد، بۆ ئەکباتانا و پارسەکان پایتەختی مادیان داگیرکرد.

دوای ئەوە کتسیاس بە ڕوونی باسی ڕووداوەکە ناگێڕێتەوە، هەروەکو وترا شەڕ دوور و درێژ بووە، سەرکەوتن هەر تاوەی بەدەست لایەکەوە بوو، هەروەکو کتسیاس باسی شەڕەکان دەگێڕێتەوە، هۆی بنەڕەتی سەرکەوتنەکەی کۆڕش هەمان خیانەتی گەورە پیاوە سوپاییەکانی مادە، کە هارپاگ سەرکردەی هەموویان بوو، هیرۆدۆت باسی ئەوە دەکات، بەڵام کتسیاس لەم بارەیەوە بێ دەنگە، لەوە دەچێ پارچە پارچە بوونی هێزەکانی سەر بە ماد ئەوانیشی بەو خیانەتە دابێتە قەڵەم، وەکو سەرنج دراوە، لەنێو نووسینەکانی کتسیاسدا شتی ڕاست هەیە، مێژووی بابلی و نابونید و کتسیاس و هیرۆدۆت دەتوانین کۆبکەینەوە و لەنێوان هەموویاندا وێنەیەکی ڕاستی ڕووداوەکە بخەینە ڕوو.

هەواڵەکانی هیرۆدۆت ڕاستە، چونکە مێژووی ڕووداوەکانی بابل لایەنگیری ئەم نووسینەی هیرۆدۆت دەکەن، مێژووی ناوبراو ئەو ڕووداوانە لە ساڵی 550ی پێش زایین دەگێڕێتەوە، واتا کۆتایی

شەڕەکە باس دەکات، بەڵام دەبێ زانیارییەکانی کتسیاس لەبارەی قۆناغی سەرەتایی شەڕەکەوە بخرێتەسەر هەواڵەکانی هیرۆدۆت.

هیرۆدۆت لەبارەی دوا دەسەڵاتدارێتی ئاستیاگەوە بەم جۆرە دەڵێت: ئاستیاگ موغەکانی خنکاند – لەگەڵ ئەوەدا تا ئەو سەردەمە باشترین پەیوەندی لەگەڵیاندا بوو، چونکە ئامۆژگارییان کردبوو، کە ڕێگای کۆرۆش بدات بڕوات، وەکو وتراوە بەشێك لە کاهینەکان – موغەکان لەگەڵ پارسە یاخیەکاندا پەیوەندییەکیان دروست کردبوو، لە ڕاستیدا دەبینین لە دوای ئەو ڕووداوانە موغەکانی دەرباری کۆرۆش و کوڕەکەی کمبوجیەی دووەم، گەلێك ڕێزیان لێگیراوە، سروشتی بیروباوەڕی ئایینی و چۆنێتی باری کۆمەڵایەتی کاهنەکان وا بووە، ماوەی نەدەدا ئەوانە ماوەیەکی درێژ خاوەنی سوود و خێر و بێری گشت خەڵك بن.

کۆتایی سەڵتەنەتی ئاستیاگ

لە دوایدا کە پارسەکان ڕوو لە سەرکەوتن بوون، ئاستیاگ هەموو دانیشتوانی ئەکباتانای پڕ چەك کرد و لە حەساری شار هاتنە دەرەوە، بەڵام دەرەقەتی پارسەکان نەهاتن و دیسانەوە شکان و ئاستیاگ بە دیل گیرا، گفتوگۆی هارپاگ لەگەڵ ئاستیاگ لەدوای گرتنی ئاستیاگ، هارپاك چووە لای خۆشحاڵی خۆی دەربڕی بەرامبەر بەگیرانی، ئاستیاگ بە هارپاك دەڵێت: تۆ وەزیری حکومەتی من بووی، کە بەرزترین دەسەڵاتە لە دوای پاشا، ئەی لەوە دەبی بەچی، هیرۆدۆت هارپاگ بەبێ ئەقڵترین و بێ ویژدان ترین کەس دادەنێ، پارسەکان ئەکباتانایان داگیرکرد، بەپێی مێژووی نابونید ئەکباتانایان تاڵان کرد و ژمارەیەك لە خەڵکەکانیان بە تاڵانی دەستگیرکرد و بردیانن.

بە وتەی کتسیاس ئاستیاگ دەمودەس دوا بە دوای شکستەکەی بەدیل نەگیرا، بەڵکو یەکەم جار ڕای کرد بۆ ئەکباتانا و لەوێ خۆی شاردەوە، کۆرۆش دوای ئەوەی گەیشتە ئەکباتانا، فەرمانیدا ئامیتیدا کچی ئاستیاگ و مێردەکەی (ئاسپیتام) و کوڕەکانیان ئەسپیتاك و مهابران – ئازار بدەن، دوای ئەوە ئاستیاگ خۆیدا بەدەستەوە، تاکو ئەوانەی لە دەوروبەری ئەون ئازار نەدرێن.

ئاستیاگ لە کوشتن ڕزگاری بوو، (هردۆت و کتسیاس هەردووکیان باسی ئەمەیان کردووە، لەمێژووی ڕووداوەکانی بابلدا شتێك پێچەوانەی ئەم باسە نییە، بەوتەی کتسیاس بەناوی جێنشینی حاکمی هیرکانییەوە، زۆر بەڕێزەوە نێردرا بۆ ئەو سەر زەمینە و دوورخرایەوە، بەڵام ئەوەندەی پێنەچوو خواجەیەك کە ناوی (پتساگ) بوو (ئیبار) هانیدابوو بە بیانوی دیدەنی کچەکەیەوە، بردی بۆ بیابانێك و لەوێ بەرەڵای کرد، تاکو بەسەرگەردانی لەبرساندا بمرێ. کتسیاس دەڵێ: دوای ئەوە ئامیتیدا چەرمەسەریەکی زۆری بۆ پتساگ نایەوە، ئیبار خۆی کوشت، لەگەڵ ئەوەدا کۆرۆش نەیدەویست سزای بدات.

لەم نووسینانەی سەرەوەدا بەتەواوی دەردەکەوێ، مادەکان بەدرێژایی ڕۆژگاری شەڕ بەهێزەوە ڕاوەستان و ئەگەر گەورەکانی ماد لەناوخۆی کیشوەرەکەدا دەستیان بە خیانەت نەکردایە، حکومەت نەدەکەوتە دەست پارسەکان.
سەرکەوتنی کۆڕش بەسەر ئاستیاگ دا ئەو سەرکەوتنەی، کە بەهۆی گەورەکانی مادەوە دەستی کەوتبوو، دەستەبەری ئەوە بوو، یاسای تازەی حکومەتی کۆڕش بەڕواڵەت لەگەڵ مادەکاندا بگونجێ، بەم هۆیەوە لەگەڵ ئەوەدا کە ئەکباتانا تاڵان کرا و هەندێك لە مادەکان بەدیلی و بەتاڵانی دەستگیر کران و بران، بەڵام هەروەکو وڵاتێکی داگیرکراو و خەراج و باجیان خستنەسەر، لە وتەیەکی ئاستیاگ لەگەڵ هارپاگ، کە هیرۆدۆت باسی کردووە، ئاستیاگ دەڵێ: هارپاگ مادەکانی بەدیلی گەیاند، ئەگینا تا ئەو کاتەش مادەکان هەموو کارەکانیان بەدەستەوە بوو، تەنیا وەکو شتێکی ڕواڵەتی پارسەکان سەرکەوتبوون، نوێنەرەکانی ئاسپارت خشاریاشایان بەپادشای مادەکان ناودەبرد، چەندان نموونەی تر لەم ڕووەوە هەیە، ئەوە دەزانین، یۆنانیەکان شەڕەکانی نێوان یۆنان و پارسیان بەشەڕی یۆنانییەکان و مادەکان ناودەبرد، لەگەڵ ئەمەشدا بۆ ئەوەی ڕازی بکرێن، گەورەکانی ماد زنجیرە دەسەڵاتێکی گونجاویان پێدرا، بۆ نموونە: کۆڕش پادشایانی مادی نەگۆڕی و لەناوی نەبردن، بەڵکو خۆی کرد بەپادشای ماد و خۆی هەر بەناوی پێشووەوە ناونا پادشای پارس، تەنانەت لە زۆربەی نووسراوەکانی سەردەمی داریۆشی یەکەم، ماد و پارس لەڕووی کیشوەرەکانی تردا یەك بوون، لە نووسراوی نووسەرە یۆنانیەکاندا هاتووە ماوەیەك لە دوای ئەوە و لەکاتی زنجیرەی ناوی پیاوە گەورەکانی ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشی، ناوی نوێنەرەکانی ماد دەبینین، یۆنانیەکان و هێزەکانی ڕۆژهەڵات پادشای ئیمپراتۆریەتی هەخامەنشیان بەپاشای ماد ناودەبرد، لەگەڵ ئەوەدا کۆڕش لە بابلدا پادشای مادی هێشتەوە و ساتراپێکی تیا دروست کرد و یەکەمین ساتراپی ماد ئویبار بوو.
بەوتەی کتسیاس کۆڕش لەگەڵ کچی ئاستیاگ، کە ناوی ئامیتیدا بوو زەماوەندی کرد، ئەم هەواڵە لە گومان بەدەر نیە. لەڕاستیدا ناوی ئامی تیدا بەپێی وتەی بروس لەناو بنەماڵەی مادەکاندا بەکارهێنراوە، لەدوایدا بۆ ناوی ژنە هەخامەنیشیەکان بەکارهاتووە، بەڵام پێشتر مێردەکەی ئامیتیدا (ئاسپیتام)ی کوشت، کە حەقداری تاج و تەخت و دوژمنی ئەو بوو. مەبەستی ئەوە بوو بۆ داواکاری خۆی واتا حکومەتی (قانونی) بەسەر ئیمپراتۆری ئاستیاگ بکا بەبەڵگە.. لەنێوان مادەکان و پارسەکاندا – وەکو میسرییەکان نەریت وابوو، کچە زادە یان زاوا (مێردی کچ) ی پادشای پێشوو بەپێی

یاسا حوکمی وڵات بکات.

ژمارەیەك لە گەورەکانی ماد چوونە لای کۆڕش، وەکو هارپاگ، کە یەکێك بوو لەسەردارانی سوپای ماد، سێیەمین حاکمی کیشوەری لیدی بوو، هارپاگ یونیەی بۆ کۆڕش داگیرکرد و حەزی نەدەکرد بگەڕێتەوە بۆ سەرزەمینی ماد، لەئاسیای بچووك جێگیر بوو، موڵك و زەوی و زارێکی زۆری خستە ژێر دەست خۆیەوە، لە لیکیە نووسراوێك بە زمانی لیکەیی و یۆنانی ماوەتەوە، لەو نووسراوەیەدا یەکێك لە نەوەی ئەوە (؟) کتسیاس دەڵێ: کوڕەکانی ئامیتیدا کە لە ئاسپیتام یەکەم مێردەکەی ناویان ئاسپیتاگ و مهابرن – بوو، لەلایەن کۆڕشەوە کرا بە ساتراپ و براکەی کە (پارمیس) کوڕی ناشەرعی ئاستیاگ یان کوڕی دایکی ئامیتیدا لەمێردێکی ترەوە- یەکێك لەسەردارانی سوپایی پارس بووە، بەشێوەیەکی گشتی باسەکانی کتسیاس بەلای ماددا دادەتاشێ و ڕقەبەری کۆڕش دەکات، لەنووسراوی بێستوندا داریۆشی یەکەم ناوی هەندێك لەسەردارانی پارس دەبات کەمادی بوون، تەنانەت تا سەردەمی خشاریاشا ناوی هەندێك لەگەورەکانی پیاوانی مادی بردووە، کە لە دەرباری ئیدارەی هەخامەنشیەکاندا پلە و پایەیەکی بەرزیان بەودەستەوە بوو، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی تەنانەت گەورەکانی ماد، لەبارەی داگیرکردنی ئەو کیشوەرەوە لەلایەن پارسەکانەوە بێ لایەن بوون، هەروەها لەسەردەمی داریوشی یەکەمدا گەلێك شوێن و پلە و پایەی گرنگیان بەدەستەوە بوو، بە تایبەتی نەوەی ئەو حەوت خانەدانەی کە لە کودەتاکەی داریوشدا بەشداریان کردووە، ژمارەیەکی کەم لە بنەماڵە و خانەدانەکانی ماد لەگەڵ گەورەکانی پارسدا تێکەڵ بوون و زۆربەی ئیشوکاری سادەیان گرتەدەست، یان لە ڕۆژگاری پڕ لە ئاژاوە و سەرەتای سەڵتەنەتی داریوشی یەکەمدا (521- 522) پێش زایین، ڕەنگە لەسەردەمی خشاریاشا دیسان 484-486ی پێش زایینی دا لەناوچوون.

ئەمە بەسەرهات و مێژووی دوا پادشای ماد و سەڵتەنەتی ئاستیاگ بوو، بە ڕای زۆربەی مێژوونووسانی ئەو سەردەمە، کە بە دیقەتەوە ڕووداوەکانیان تۆمار کردووە، ئایا کۆتایی سەڵتەنەتی ئاستیاگ، کوڕی لە کۆتایی زوحاك یا ئاژدەهاکی ماربەشان دەچێت، هیچ باسێك لە زوڵمی ئاستیاگ و چەکوشەکەی کاوە و پەلامارە لە ناکاوەی فەرەیدون نیە، هەموویان لەسەر ئەوە کۆکن، شەڕی هەخامەنشی لەگەڵ ماد، کۆڕش لەگەڵ ئاستیاگ لە ساڵی 553 تا 550 پێش زایین درێژەی کێشا و شەڕ بەردەوام بووە، لە شەڕیشدا هەرجارە لایەکیان سەردەکەوت، تا دواجار بەهۆی خیانەتی هارپاك و پیاوە گەورەکانی ماد پارسەکان توانیان بە تەواوی سەرکەون، بەم جۆرە ڕووداوێکی مێژوویی لەگەڵ ئەفسانە تێکەڵ دەکەن، بەداخەوە کورد تائێستاش ڕابردووی خۆی خۆشناوێت و بەرامبەر

بە مێژوو و کەلتوور و سیاسەت و خانەدان و پیاوە گەورە و کەسایەتیە قارەمانەکانی ڕابردووی خۆی کەمتەرخەمە، زۆر بەسادەیی و بێباکانە دەست لە خاك و خەڵك و مێژووی خۆی هەڵدەگرێ، بۆ دراوسێ و لایەنانی تر، هەر قسەیەك گومان بخاتە سەر ڕابردووی، بۆ چەند و چوون باوەڕی پێ دێنێ، دەبێ کەی ئەو ڕۆژە بێت ئێمەش بەدوای مێژووی دزراوی خۆماندا بگەڕێین و بیدۆزینەوە و وەری بگرینەوە، دواجار ماڵ بۆ خاوەن ماڵ بگەڕێتەوە.

ئەم بابەتە لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

1- ئی. م. دیانۆکۆف، میدیا، وەرگێڕانی: بورهان قانع، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری- هەولێر، 2008.

2- حەبیبوڵڵای تابانی، هاونەتەوەیی کورد و ماد، وەرگێڕانی: جەلیل گادانی، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هەولێر، 2010.